

nuya özel bir bölüm ayrılarak ve erken dönemde devletler hukukuna ilişkin müstakil eserler kaleme alınarak yaptırma da bağlanmış somut kurallar geliştirilmiş olması, hem genel hukuk tarihi hem de devletler hukuku tarihi açısından ayrıca dikkat çekmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

el-Muvattaʿa, "Zekât", 41-45; *Müsned*, I, 393; IV, 402; Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc* (nşr. Muhibbüddin el-Hatîb), Kahire 1396, s. 206, 218, 225, 227; Yahyâ b. Âdem, *Kitâbü'l-Harâc*, Kahire, ts. (Dârü't-türâs), s. 28-29, 47-48; Şâfiî, *el-Üm*, Beyrut 1973, IV, 107-109, 162, 187, 189; VII, 322; a.mlf., *Ahkâmü'l-Kurʿân* (nşr. Ebû Üsâme İzzet el-Attâr), Beyrut 1410/1990, s. 351, 390, 402; Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Kitâbü'l-Emvâl* (nşr. M. Halîl Herrâs), Kahire 1395/1975, s. 34 vd., 39; Sahnûn, *el-Müdevvene*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdir), II, 8, 40; Taberî, *İhtilâfû'l-fukahâʿ* (nşr. J. Schacht), Leiden 1933, s. 50, 200; Cessâs, *Ahkâmü'l-Kurʿân*, I, 257, 260-261; III, 70; Mâverdü, *el-Ahkâmü's-sultânîyye*, Beyrut 1405/1985, s. 41, 44, 50, 63; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *es-Süne-nü'l-kübrâ*, Haydarâbâd 1356, IX, 10-13, 21-26; İbn Hazm, *el-Muḥallâ*, VII, 291-296; XII, 524; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Ahkâmü's-sultânîyye* (nşr. M. Hâmid el-Fikî), Beyrut 1403/1983, s. 39, 48; Bâcî, *el-Müntekâ*, Kahire 1332, III, 49, 165; Serahsî, *el-Mebsût*, X, 5, 169; a.mlf., *Şerhu's-Siyer-i'l-kebir* (nşr. Selâhaddin el-Müneccid – Abdülâzîz Ahmed), Kahire 1958-71, I, 52-55, 78-79, 99, 150-151, 205; II, 636-637, 687; IV, 1422, 1455, 1458; V, 1853; Kiyâ el-Herrâsî, *Ahkâmü'l-Kurʿân*, Beyrut 1405/1985, IV, 177, 375; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kurʿân* (nşr. Ali M. el-Bicâvî), Kahire 1394/1974, I, 99, 102, 109; II, 876; Kâsânî, *Bedâʿîʿ*, V, 81; VII, 97, 98, 100, 109, 112; Burhâneddin el-Merginânî, *el-Hidâye*, İstanbul 1986, II, 135, 138; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, İstanbul 1985, I, 307, 313, 327; İbn Kudâme, *el-Muġnî*, X, 364-368, 509, 543; Kurtubî, *el-Câmiʿ*, II, 353-354; VIII, 109; XII, 69; Abdullah b. Mahmûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li-taʿlîl-i-Muḥtâr* (nşr. Mahmûd Ebû Dakîka), Kahire 1370/1951, IV, 120; V, 28; Takyyüddin İbn Teymiyye, *es-Siyâsetü's-şerʿiyye*, Kahire 1399, s. 59-60, 62; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Ahkâmü ehli'z-zimme* (nşr. Subhî es-Sâlih), Beyrut 1983, I, 11; III, 7; Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr, *Muḥtaşaru Tefsiri İbn Kesîr* (nşr. M. Ali es-Sâbûnî), Beyrut 1402/1981, I, 414; II, 123; İbn Haldûn, *Mukaddime* (trc. Zakir Kadiri Ugan), İstanbul 1989, II, 37, 38; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, V, 442, 447, 457; Şemseddin er-Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, Beyrut 1404/1984, VIII, 59, 62, 64; Muhammed b. Abdullah el-Haraşî, *Şerhu Muḥtaşaru Halîl*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdir), III, 109, 112-115, 150; Şevkânî, *Neylül-evfâr*, Beyrut 1973, VIII, 71 vd.; Necîb el-Ermenânî, *eş-Şerʿu'd-devli fi'l-İslâm*, Dimaşk 1930, s. 75; Muammer Raşit Seviğ, *Özel Devletler Umumi Hukuku*, İstanbul 1945, s. 123-131, 151, 155, 157; Zeki Mesud Alsan, *Yeni Devletler Hukuku*, Ankara 1950, s. 134-135; Majid Khadduri, *War and Peace in the Law of Islam*, Baltimore 1955, tür.yer.; *Selected Works of C. Snouck Hurgronje* (ed. G. H. Bosquet – J. Schacht), Leiden 1957, s. 72-73; I. Goldziher, *el-Akide ve şerʿa fi'l-İslâm* (trc. M. Yûsuf Mûsâ v.dğr.), Kahire 1959, s. 27, 106, 125; Seha L. Meray, *Devlet-*

ler Hukukuna Giriş, Ankara 1965, II, 280, 389, 440, 456, 579-594; Muhammed Hamîdullah, *İslâm'da Devlet İdaresi* (trc. Kemal Kuşçu), İstanbul 1963, tür.yer.; H. Grotius, *Savaş ve Barış Hukuku* (trc. Seha L. Meray), Ankara 1967, s. 11, 17, 56, 179-243; J. Schacht, *An Introduction to Islamic Law*, Oxford 1971, s. 130; Ali Ali Mansûr, *eş-Şerʿatü'l-İslâmiyye ve'l-kânûnû'd-devliyyü'l-İslâm*, Kahire 1971, s. 279, 316, 350; Kâmil Selâme ed-Daks, *el-ʿAlâkâtü'd-devliyye fi'l-İslâm ʿalâ davʿi'l-ʿcâzi'l-beyânî fi sûreti'l-Tevbe*, Cidde 1976, s. 102, 143, 638; Ahmet Reşit Tur-nagil, *İslâmiyet ve Milletler Hukuku*, İstanbul 1977, s. 152-153, 162, 252; H. Kruse, *Islâmische Völkerrechtslehre*, Bochum 1979, s. 170; Vehbe ez-Zühaylî, *Âşârü'l-harb fi'l-fıkhî'l-İslâmî*, Dimaşk 1981, tür.yer.; Ahmet Özel, *İslâm Hukukunda Milletlerarası Münâsebetler ve Ülke Kavramı*, İstanbul 1982, s. 42-44, 48, 50-57, 99 vd.; Ârif Halîl Ebû İd, *el-ʿAlâkâtü'l-hâriciyye fi devleti'l-ḥilâfe*, Küveyt 1983, s. 93, 159, 198; Abdülhamîd Ahmed Ebû Süleyman, *İslâm'ın Uluslararası İlişkiler Kuramı* (trc. Fehmi Kuru), İstanbul 1985, s. 47, 60, 131; Edip Çelik, *Milletlerarası Hukuk*, İstanbul 1987, I, 141-156; II, 320 vd., 345, 352; *Documents on the Laws of War* (ed. A. Roberts – R. Guelff), Oxford 1989, s. 29, 35, 137, 377; K. Armstrong, *Holy War: The Crusades and their Impact on Today's World*, London 1992, s. 1; Enver Bozkurt, *Türkiye'nin Uluslararası Hukuk Mevzuatı*, Ankara 1992, s. 347-349, 387-391, 502 vd.; Muhammed Hayr Heykel, *el-Kitâb ve'l-cihâd fi's-siyâseti's-şerʿiyye*, Beyrut 1993, tür.yer.; Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Giriş*, İstanbul 1996, s. 250-263; Ahmet Yaman, *İslâm Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, Ankara 1998, s. 111-127; a.mlf., *İslâm Devletler Hukukunda Savaş*, İstanbul 1998, tür.yer.; M. Boisard, "The Conduct of Hostilities and the Protection of the Victims of Armed Conflicts in Islam", *HI*, I/2 (1978), s. 6, 8.

 AHMET YAMAN

İslâm Tarihi. Câhiliye döneminde Arap kabileleri su ve otlak peşindeki mücadele, kan davaları, yağmalama gibi sebepler yüzünden devamlı surette birbirleriyle savaşırlardı. "Eyyâmü'l-Arab" denilen kabile savaşları olayların yıl dönümlerinde yapılan kısa süreli çatışmalar şeklinde bazan yıllarca sürerdi. İslâm'ın zuhuruna yakın günlerde Yemen'deki işgalci Habeş gücü hariç Arabistan'da ordu kavramına uygun düzenli bir askerî kuvvet bulunmuyordu. Bir savaş çıktığında silâh kullanabilen erkeklerin tamamı savaşa katılırdı. Yaya ve süvari olarak savaşan Araplar kılıç, hançer, ok, mızrak, balta, topuz, kalkan, zırh ve miğfer gibi klasik silâhları kullanırdı. Bazı kabileler komşu milletlerden mancınık, arrâde, debbâbe, dabr, tırmanma merdiveni ve dikenli tel gibi savaş aletlerini de öğrenmişlerdi.

Savaşlarda kumandanlığı kabile reisi yapar, sancağı da kendisi veya nâibi taşırdı. Hiçbir kural tanımayan bedevî kabileleri

ansızın saldırır ve hızlı bir şekilde çekilirlerdi. Komşularının taktiklerinden etkilenen yerleşik kabileler ise bir tertibe göre savaşırlardı. İki tarafın mahir silâhşöhrülerinin teke tek çarpışmasıyla (mübâreze) başlayan savaşlar ok atışlarıyla topyekün çatışmaya dönüşür, ardından mızraklar ve en sonunda kılıçlarla göğüs göğüse çarpışma halinde devam ederdi. Bu savaşlarda genellikle saldırıp geri çekilme taktiği uygulanırdı. Câhiliye döneminde Bizans ve İran sınır bölgelerinde yaşayan Gassânîler ve Lahmîler gibi Arap kabileleri, bu devletlerin savaş usullerini ve ordunun beş kola ayrıldığı hamîs sistemini öğrenmişlerdi. Diğer milletlerle yaptıkları savaşlarda geri çekilme hattına önem veren Araplar çözümlerine aralıklarla savaşıyor, zor durumda kalacak olurlarsa düşmanlarının kendilerini takip edemeyecekleri çöle çekilirler, yeni hazırlıkların ardından geri gelip tekrar saldırırlardı.

Mekke'de Hz. Peygamber'e ve müslümanlara düşmanlık edip onlara hayat hakkı tanımak istemeyen Kureyş müşriklerinin Medine'ye hicretten sonra da düşmanlıklarını sürdürmeleri üzerine savaşa izin veren âyetler nâzil olmuştur (el-Bakara 2/190; el-Hac 22/39-40). Müslüman Arap ordusunun nüvesini oluşturan Resûl-i Ekrem askerleri belli bir şekilde düzenlemek, silâhlendirmek ve savaş teknikleri hususunda yetiştirmek için tedbirler almıştır. Ana hatlarıyla Câhiliye devrinin hamîs sistemini devam ettirmekle birlikte İslâm öncesinde sıkça uygulanan saldırıp geri çekilme yerine düzgün saflar halinde çarpışma (es-Saf 61/4), taktik için geri çekilip tekrar saldırma ve manevraya izin veren kararlı hücum (zahf) (el-Enfâl 8/15-16) usullerini getiren Hz. Peygamber on askerinin başına bir arfif, on arffin üzerine bir nakib görevlendirerek ordusunu birliklere ayırmıştır. Sefere çıkmadan önce askerlerini karargâhta toplar ve teftiş eder, çatışma öncesinde safları bizzat düzenlerdi. Hulefâ-yi Râşidîn döneminde Resûl-i Ekrem'in sistemine bölük ve tabur sisteminin eklendiği, bu sistemin ilk defa Yermük Savaşı'nda Hâlid b. Velid tarafından uygulandığı bilinmektedir.

Resûlullah zamanında müslümanlar İran ve Bizans'tan yeni silâhlar ve savaş teknikleri öğrenmiştir. Hayber'de çok sayıda mancınık ve debbâbe ele geçiren Hz. Peygamber onları Tâif Muhasarası'nda kullanmış, Hendek Gazvesi'nde de İran asıllı Selmân-ı Fârisî'nin tavsiyesiyle Medine'nin etrafına Araplar arasında bilinmeyen hendek kazdırarak savunma taktiği uygula-

mıştır. Düşman hakkında bilgi edinmek, amaç ve hedeflerini önceden öğrenmek için keşif kolları çıkarır ve casuslar yollar, bu görevde gerektiği zaman müslüman olmayan kimselerden de yararlanırdı (Buhârî, "Menâkıbü'l-enşâr", 45). Resûl-i Ekrem bütün sefer ve savaşlarında gizlilik prensibine uymuş, hazırlıklarını son derece gizli yürütmüştür. İntikal sırasında da buna dikkat ederek meselâ Bedir'e giderken develerin çanlarını çıkarttırmış ve kılavuz yardımıyla zaman zaman bilinmeyen yollar izlemiştir. Hemen hemen bütün seferlerinde uyguladığı bir başka gizlilik taktiği de son ana kadar harekâtın hedefini saklaması ve anlaşılmasını önlemek için başka yönlelere birlikler göndermesidir. Nitekim Mekke'nin fethi sırasında Suriye yönünde Batn-ı İdam'a bir askerî birlik yollanmış, ordusuyla Merrüzzahrân vadisine geldiğinde o gece askerlerini olduğundan daha kalabalık göstermek için çok sayıda ateş yaktırmıştır. Ertesi gün ateşleri gördüğü sırada yakalanıp çadırına getirilen ve orada İslâm'ı kabul eden Kureys lideri Ebû Süfyân'ın gözünü korkutmak için ordunun geçişini görmesini sağlamıştır. Hendek Gazvesi sırasında İslâm'a yeni giren Gatafân ileri gelenlerinden Nuaym b. Mes'ûd'u bu durumdan habersiz olan Kureys ve Gatafân ile Kureyzâ yahudilerinin arasını bozmak için görevlendirmiş ve maksadına ulaşmıştır. Hayber kuşatması öncesinde Gatafân ve Fezâre kabilelerinin düşmana yardım göndermelerini önlemek amacıyla Gatafân topraklarındaki Rec'î'e yönelip onları kendi yurtlarını savunma telaşına düşürmüştür.

Hz. Peygamber katıldığı savaşları daima ilk örneği Bedir'de kurulan ve bir muhafız birliği tarafından korunan kumanda çadırından yönetmiş ve genellikle taarruzda bulunarak inisiyatif elinde tutmuştur. Ancak meşruiyet gerekçesi bulunmayan bir savaşa rıza göstermediği gibi girdiği savaşta da keyfilikten uzak ve temel hukuk ilkelerine bağlı kalınması için çaba harcamış, özellikle çocuk, kadın ve yaşlıların öldürülmesini kesin biçimde yasaklamıştır. Sefer ve savaş sırasında mümkün olduğu kadar belli renkte sarık ve elbise veya belli işaretler kullanılmasını emreden Resûl-i Ekrem, düzenlediği seriyeye ve gazveler için beyaz bayraklar (livâ) ve siyah sancaklar (râye) bağlamıştır. Teklifin düşmandan gelmesi durumunda Câhiliye döneminde yaygın olan mübârezeye izin vermiş, fakat kendisi böyle bir teklifte bulunmamıştır (ayrıca bk. MUHAMMED [Siyasî ve Askerî Kişiliği]).

Daha önceleri birbirlerine karşı düşmanlık duyguları içinde olan Arap kabileleri, gönüllerinin İslâm'da birleşmesi ve Hz. Peygamber'in terbiyesiyle idealist bir iman ordusu haline gelmişler, çöl coğrafyasının kazandırdığı fizikî dayanıklılıkları sayesinde dönemin en güçlü iki devletine karşı büyük zaferler kazanmışlardır. Hulefâ-yi Râşidîn döneminde bu iki devletten İran ortadan kaldırılmış, Irak ve İran ile Horasan ve Azerbaycan çevresi İslâm topraklarına katılmıştır. Bizans'a da çok ağır darbeler vurulmuş, Suriye, Filistin, Mısır ve Kuzey Afrika elinden alınmıştır. Hz. Osman'ın hali felâhi sırasında güçlü bir donanma oluşturulmuş, Kıbrıs'ı fetheden deniz kuvvetleri, Bizans donanmasına karşı Zâtü's-savâri zaferini kazanarak Doğu Akdeniz hâkimiyetini ele geçirmiştir. Emevîler devrinde İstanbul üç defa kuşatılmıştır. İspanya'nın da fethiyle Resûl-i Ekrem'in vefatının üzerinden bir yüzyıl dahi geçmeden İslâm ülkesi batıda Endülüs tarafından Fransa'ya, doğuda Çin sınırlarına ulaşmıştır. Emevîler döneminde Arap olmayan müslüman askerler ordu içinde önem kazanmaya başlamış, Kuzey Afrikalı Berberîler İspanya'nın, İranlılar'la Türkler Asya topraklarının fethinde büyük rol oynamıştır. Abbâsîler'in ilk yüzyılı içinde ordudaki Türk asıllı askerlerin sayısı giderek artmış, bu savaşçılar büyük zaferlerin kazanılmasında en etkili unsur haline gelmiştir.

İslâm ordusunun yürüyüşünde birliklerin tertibi arazinin durumuna göre ayarlanıyordu. Ordugâh seçimine önem verilir, müdafaa imkânlarına, suya yakınlığına ve hayvanlar için otlağının bulunmasına dikkat edilirdi. Konaklamanın uzun sürmesi durumunda ordugâh bir hendekle çevrilirdi. Askerler yazın çadırlarda, kışın ahşap barakalarda kalırdı. Savaş düzenine girerken öncü ve artçı birlikler esas kuvvetlerle birleşir, savaş hattı güçlü bir merkez ve iki kanat halinde tanzim edilirdi. Savaş sırasında kumandanın çadırı ve sancağı merkezde bulunurdu. Genellikle üç sınıfa ayrılan birlikler savaş alanında önde okçular ve tatar-yayıncıları, onların ardında mızrak, kılıç ve kalkanla savaşan piyadeler, en arkada ise süvariler olmak üzere dizilirdi; bazan da ordu bölükler halinde sıralanırdı (Parry, sy. 28-29 [1975], s. 198).

Savaşlarda genel olarak dört muharebe taktiği uygulanırdı. 1. Saldırıp geri çekilme. Gayri nizamî savaş veya çete harbi de denilen bu yöntemde âniden saldırıya geçen birlikler bir süre çarpışmanın ardından geriye çekilir, fırsatını bulduka bunu

tekrarlardı. İbn Haldûn, bu taktikle savaşan askerler için ordunun arka tarafında bir barikat oluşturulduğunu ve geri çekilen birliklerin bunu korunak olarak kullandıklarını belirtmektedir. 2. Düz hat. Bu taktiğe göre merkez, sağ kanat ve sol kanat birlikleri yan yana yer alır, artçılar ise bu hattın arkasında bulunurdu. 3. Hilâl. Ordunun hilâl şeklinde düzenlendiği bu taktikte sağ ve sol kanatlar az ileride, merkez kuvvetleri biraz geride yer alırdı. Bu düzende merkezin gücü artarken kanatlar zayıflar, artçı birlikler iki kanada yardım ve takviye için görevlendirilirdi. Türk ve Moğollar'dan alınan ve bozkır taktiği de denilen bu yöntemle kaçır gibi yapılarak pusuya düşürülen düşman kuvvetleri hilâl şeklinde kuşatılırdı. 4. Eğik hat. Bu düzende sağ ve sol kanatlar hafif geride, merkez birlikleri ise ileride yer alırdı. Merkezin zayıf, kanatların kuvvetli olduğu bu düzenden zorunlu olmadıkça kullanılmadığı bilinmektedir. Kullanıldığında ise merkezin kanatlarca takviyesi yoluna gidilir veya biraz önüne herhangi bir hücumu püskürtmek için iki bölük süvari birliği yerleştirilirdi.

Türk birlikleri, yürüyüş halindeki düşman ordusunu tuzağa düşürme veya âni saldırılar düzenleyerek önceden hazırlanmış olan tuzak bölgelerine çekme hususunda büyük beceri sahibiydi. Selçuklular süratli manevralara dayanan savaş taktiklerini benimsemişti. Süvari birlikleri dalgalı halinde saldırır ve karşı tarafı yoğun bir ok yağmuruna tutardı. Daha sonra süratle geri çekilirken küçük birlikler halinde dağılarak düşmanı üzerlerine çeker ve pusuda bekleyen diğer süvarilere yanlardan ve arkadan saldırımları için ortam hazırlardı. Özellikle İlhanlılar ve Memlûkler şaşırtıcı mücadele ve çevirme teknikleriyle, başarılı pusularıyla, yüksek manevra kabiliyetleriyle ve mükemmel okçuluklarıyla ün yapmışlardı. Savaşlar süvari birliklerinin hareketliliklerini, mükemmel biniciliklerini, en önemli silâhları olan oku kullanmadaki maharetlerini ve savaşların kaderini belirlemedeki tartışılmaz üstünlüklerini açığa çıkarmıştır. Dolayısıyla manevralarda hızlı ve seyyal, okçulukta mahir süvari birlikleri önem kazanmıştır. Savaşçılık tarihinde köklü değişiklikler yapan asıl gelişme ise ateşli silâhların icadıyla olmuştur (bk. SİLÂH; ayrıca bk. ORDU).

II. (VIII.) yüzyılın ortalarından itibaren askerlik ve savaş konularıyla ilgili çok çeşitli eserler kaleme alınmıştır. III. (IX.) yüzyılın başlarında vefat eden Hersemî'nin *Muhtaşaru siyâseti'l-hurûb* adlı eseri bunla-

rın ilklerindedir. C. Avvâd, bu alanda yazılmış olan klasik kaynaklarla birlikte Arapça ve Batı dillerinde kaleme alınan araştırmalar hakkında yaptığı bibliyografik çalışmada 7000 civarında kitap ve makale tesbit etmiştir (*Meşâdirü't-türâsi'l-askeri 'inde'l-'Arab*, tür.yer.).

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, "Cihâd", 1, 2, 112, 125, 138, 157, "İmân", 18; Müslim, "Cihâd", 2, 17-19, 20, "İmân", 80, "İmâre", 108, 122, "Birr", 5; Ebû İshâk el-Fezârî, *es-Siyer* (nşr. Fâruk Hamâde), Beyrut 1408/1987, s. 118-144; Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 490-492, 796-800, 812-814; III, 925-927, 936-937; İbn Hişâm, *es-Sire*, tür.yer.; İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, II, 12, 14, 15, 17, 38-40, 66-71, 74-77, 133-135, 157-158, 165-166; İbn Abdürrabbih, *el-İk-dü'l-ferîd*, Kahire 1949, I, 127, 130-132; Mâverdî, *el-Ahkömü's-sultânîyye*, Kahire 1973, s. 35-36; Serahsî, *el-Mebsût*, X, 2-8, 30-52; a.mlf., *Şerhu Siyeri'l-kebir* (nşr. Selâhaddin el-Müneccid), Kahire 1971, I, 213; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-me'âd*, Kahire 1950, III, 38-40; İbn Haldûn, *el-İber*, I, 226-229, 288; III, 238; Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ* (Şemseddin), XIII, 113-119; Majid Khaduri, *War and Peace in the Law of Islam*, Baltimore 1955, tür.yer.; a.mlf., "Harb", *El* (İng.), III, 180; Abdürraûf Avn, *el-Fennü'l-harbî fi sadri'l-İslâm*, Kahire 1961, s. 212-213, 241-243, 250, 254; Abdul Hameed Siddiqi, *Jihâd in Islam*, Lahore 1979, s. 1-29; Muhammed Hamîdullah, *Hizmet Peygamberin Savaşları ve Savaş Meydanları* (trc. Salih Tuğ), İstanbul 1981, s. 65, 70, 77, 135; a.mlf., *İslâm Peygamberi* (trc. Salih Tuğ), İstanbul 1424/2003, II, 993-1004, ayrıca bk. tür.yer.; C. Avvâd, *Meşâdirü't-türâsi'l-askeri 'inde'l-'Arab*, Bağdad 1401/1981, I-II; Cemâl Yûsuf el-Halefât – Bahâeddin M. Es'ad, *el-Askeriyyetü'l-İslâmiyye ve kâdetühe'l-izâm*, Zerkâ (Ürdün) 1983, s. 57-138, ayrıca bk. tür.yer.; Mahmûd Şit Hattâb, *el-Askeriyyetü'l-'Arabîyyetü'l-İslâmiyye*, Beyrut-Kahire 1403/1983, s. 31-38; Hâlid Câsim el-Cenâbî, *Tanzimâtü'l-ceyşü'l-'Arabîyyü'l-İslâmî fi 'aşri'l-Ümevî*, Bağdad 1984, s. 164-204; Vefik ed-Dakdûkî, *el-Cündiyye fi 'ahdi'd-devleti'l-Ümeviyye*, Beyrut 1985, s. 135-142, 164; A. K. S. Lambton, *State and Government in Medieval Islam*, Oxford 1985, s. 201-219; Ahmed Abdürrabbih Mübârek, *el-Akîdetü'l-Kitâbiyye fi'l-İslâm*, Zerkâ (Ürdün) 1986, s. 87-110, 111-181; Necatî Ulunay Ucuşsatar, *Tarih Boyunca Türk Harp Sanatı Taktik ve Stratejisi*, Ankara 1986-90, I, 200-225; II, 10-11; Nu'mân Sâbit, *el-Askeriyye fi 'ahdi'l-'Abbâsiyyîn* (nşr. Hâmid Ahmed el-Verd), Bağdad 1987, s. 193-209; Mustafa Zeki Terzi, *Hizmet Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn Döneminde Askerî Teşkilat*, Samsun 1990, s. 65-112; a.mlf., "Abbâsî Kara Ordusunun Muhârebe Harekâtı", *On-dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, sy. 2, Samsun 1987, s. 130-144; Bessâm el-Asefî, *el-Mezhebü'l-askeriyyü'l-İslâmî*, Beyrut 1413/1993, s. 7-100, 275-345, ayrıca bk. tür.yer.; E. Landau-Tasserou, "Features of the Pre-Conquest Muslim Army in the Time of Muhammed", *The Byzantine and Early Islamic Near East* (ed. A. Cameron), Princeton 1995, III, 299, ayrıca bk. tür.yer.; Sohail H. Hashmi, "Interpreting the Islamic Ethics of War and Peace", *The Ethics of War and Peace: Religious and Secular Perspectives*

(ed. T. Nardin), Princeton 1996, s. 146-165; M. Abdülhâzîf el-Menâsîr, *el-Ceyşü fi'l-'aşri'l-'Abbâsiyyü'l-euvel*, Amman 1420/2000; M. Abdülhay el-Kettânî, *Hizmet Peygamber'in Yönetimi: et-Terâti-bu'l-idâriyye* (trc. Ahmet Özel), İstanbul 2003, I, 373-393, 483-506; V. J. Parry, "İslâm'da Harb Sanatı" (trc. Erdoğan Merçil – Salih Özbaran), *TD*, sy. 28-29 (1975), s. 195-218; a.mlf., "Harb", *El* (İng.), III, 190-194; E. Tyan, "Djihâd", a.e., II, 538-539; Cl. Cahen, "Harb", a.e., III, 181-184; D. Ayalon, "Harb", a.e., III, 184-190; C. E. Bosworth, "Harb", a.e., III, 194-198; S. A. A. Rizvi – J. Burton-Page, "Harb", a.e., III, 198-203; Ahmet Özel, "Cihad", *DiA*, VII, 527-531.

MUSTAFA ZEKİ TERZİ

Osmanlı Dönemi. Osmanlı Devleti'nin varlık cevherinin savaş olduğu düşüncesi tarihçiler arasında yaygın bir kanı olagelmıştır. Osmanlılar'ın Balkanlar'da 100 yıl süren yayımları (1352 yılında Gelibolu yarımadasını köprü başı tutmalarıyla başlar) ve ilk büyük zaferleri olan İstanbul'un fethi âdetâ "Osmanlı emperyalizmi"nin tezahürleri diye kabul görür. Bu tür iddialar ileri sürülürken aynı dönemin, İngiltere ve Fransa arasında benzer kaygılara (toprak ve şan kazanma) dayalı olarak cereyan eden Yüzyıl savaşlarına tanıklık ettiğinin unutulmaması gerekir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin 600 yıllık varlığının büyük kısmında savaş gerek Osmanlılar'ın gerekse Avrupalılar'ın yaygın ve doğal bir parçası durumundadır. 1450-1800 arasında kapsayan erken modern çağ savaşlarının yoğunlaştığı bir döneme işaret eder. Avrupa güçleri, XVI. yüzyılın yirmi beş senesi ve bir sonraki yüzyılın yedi senesi hariç iki yüzyıl boyunca birbirleriyle sürekli savaş halindeydiler. XVII. yüzyılda İspanya her dört yılının üçünde, İsveç ve Avusturya Habsburgları ise her üç yılın ikisinde savaşmıştır. Savaşlar daha da uzamış ve genellikle bütün büyük Avrupa güçlerinin katılımına sahne olmuştur. 1500'lerden itibaren savaşların toplam üzerindeki etkisi, uzayan çatışmalar ve sürekli büyüyen ordular sebebiyle eskiye göre daha hissedilir hale gelmiştir. Zira bu ordular maaş ve iâşe masraflarının ağırlığı bir yana araziye de harap etmekteydi. XVI ve XVII. yüzyıl ordularında % 20-30 dolaylarında bir ölüm oranı olağan karşılanmaktaydı. Otuz yıl savaşları veya Napolyon savaşları gibi uzun soluklu çatışmalarda kıtlık ve hastalık kaynaklı sivil ölümler hesaba katıldığı takdirde en düşük zayıf rakamları birkaç milyonu aşmaktadır. Bu tablo karşısında Osmanlılar haddinden fazla savaşçı görünmemektedir. Ayrıca Osmanlı savaşlarının yol açtığı yıkım da emsalsiz değildir.

Osmanlılar için 1300'lerden 1550'lere kadar olan dönem, özellikle Ankara Savaşı ve ardından gelen Fetret devri gibi bazı sendelemeler hariç bir yayılma çağıydı. XVI. yüzyıl ise İspanya ve Avusturya Habsburgları ile Akdeniz ve Macaristan'da süregiden üstünlük mücadelesi ve Safevîler'le Doğu Anadolu, Azerbaycan ve Irak'ta girişilen rekabetle şekillenmişti. Osmanlılar, XVI. yüzyılda hasımlarına karşı en azından karada askerî üstünlüklerini ispatlamışken XVII. yüzyılda askerî gelişmede sorunlar baş göstermiş ve yüzyıl sonunda Osmanlılar, Macaristan'ı Habsburglar'a bırakmak zorunda kalmıştır. Ancak Habsburglar, Balkan fütuhatına girişecek kadar güçlü olmadıklarından iki hasım arasındaki yeni sınırlar Tuna nehri oluşturmuştur. Doğu cephesinde Osmanlılar, Safevîler'e karşı fetihlerini pekiştirmiştir. 1555'te çizilen ve 1639'da değiştirilen sınır genel hatlarıyla I. Dünya Savaşı'na kadar oldukça istikrarlı biçimde varlığını korumuştur. XVIII. yüzyıl yeni bir hasmın, Osmanlı ordularını 1768-1774 savaşında yenen Rusya'nın sahneye çıkışına tanıklık etmiştir. XIX. yüzyılda Ruslar'a karşı Osmanlı yenilgileri devam etmiş ve Ruslar'ın Balkanlar'daki ileri harekâtları Osmanlılar'ın Balkanlar'dan çekilmesi sonucunu doğurmuştur. Bütün bu gelişmeler, Osmanlılar'ın ve rakiplerinin askerî becerilerinde köklü değişimler olduğuna işaret etmektedir. Bunlar askerî, iktisadî ve idarî alanlarda reformlara kapı açtığı gibi imparatorluk halkları için de önemli sonuçlar doğurmuştur.

Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarında orduyu teşkil eden asıl unsurlar sırasıyla Osmanlı beyinin askerî maiyeti veya muhafızları, Osmanlılar'a destek veren Türkmen aşiretlerinden sağlanan süvari kuvvetleri ve sefer zamanı hizmete çağrılan köylülerdi. Beyin askerî maiyetinin kul ve nöker denilen üyeleri, XV. yüzyılda Osmanlı askerî teşkilâtının ana dayanağı haline gelecek olan maaşlı kuvvetlerin (kapıkulu ordusu) öncüleriydi. Osmanlı yandaşı Türkmen boylarının kuvvetlerine ise ganimetten bir pay ve fethedilen topraklara yerleşme hakkı verilmekteydi. Karşılık olarak tasarruflarında bulunan toprakla orantılı biçimde asker sağlamaları bekleniyordu ki bunlar sonradan taşra kuvvetleri olan timarlı sipahilere dönüşmüştür.

Selçuklular'ın iktâ ve Bizans'ın "pronoia" dirliğine benzer şekilde Osmanlı timarının temel işlevi askerlerin ve bürokrasinin geçimini sağlamaktı. Diğer taraftan Osmanlılar askerî dirlikleri, fethedilen halkları imparatorluğun askerî-bürokratik teşkilâtı-